

V I N T A G E

Ștefan Zeletin (1882–1934), filozof, economist, sociolog, unul dintre primii teoreticieni ai neoliberalismului românesc. Autor, printre altele, al lucrărilor *Evanghelia naturii* (1915), *Scurtă expunere a filozofiei sceptice* (1923), *Burghezia română: Originea și rolul ei istoric* (1925), *Neoliberalismul: Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române* (1927), *Nirvana: Gânduri despre lume și viață* (1928). Pamfletul său *Din Țara Măgarilor: Însemnări* (1916), care ridiculiza realitățile jalnice ale României, a stârnit reacții violente în epocă.

Zeletin a participat ca ofițer în campaniile din al Doilea Război Balcanic (1913) și Primul Război Mondial (1916–1918), luând parte între altele la Bătălia de la Oituz și primind mai multe decorații pentru bravură. Volumul său *Retragerea*, publicat în 1926, descrie în termeni critici defensiva României în nordul Munteniei, în toamna anului 1916.

Sorin Cristescu (n. 1962), doctor în istorie, este cercetător științific la Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară din București. Dintre lucrările editate: *Regina Maria, Însemnări din ultima parte a vieții (martie 1937–iulie 1938)*, Corint, 2016; *Carol al II-lea – scrisori către părinți*, Tritonic, București, 2015; *Regele Carol I în rapoartele diplomatice austro-ungare 1877–1914*, 4 vol., Paideia, 2013–2017; *Misiunea contelui Czernin în România*, Editura Militară, București, 2016 (Premiul „Ion Nistor“ al revistei *Magazin istoric*, 2017).

ȘTEFAN ZELETIN
RETRAGEREA
POVEȘTEA UNUI DEZASTRU
octombrie–decembrie 1916

Ediție îngrijită, studiu introductiv și note
de Sorin Cristescu

Postfață
de Cezar Papacostea

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactori: Adina Săucan, Andrei Pogăciaș
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Alina Dincă
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

© HUMANITAS, 2023

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Zeletin, Ștefan M.

Retragerea: povestea unui dezastru: octombrie–decembrie 1916 /
Ștefan Zeletin; ed. îngrijită, studiu introd. și note de Sorin Cristescu;
postf. de Cezar Papacostea. – București: Humanitas, 2023
ISBN 978-973-50-7515-6

I. Cristescu, Sorin (ed.; pref.; note)

II. Papacostea, Cezar (postf.)

821.135.1

94

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723 684 194

CUPRINS

<i>România în Primul Război Mondial: un dezastru inițial previzibil: Studiu introductiv (Sorin Cristescu)</i>	7
<i>Notă asupra ediției</i>	31
RETRAGEREA	
CUVÂNT ÎNAINTE	35
I. SPRE FRONTUL MUNTEAN	37
Starea sufletească a trupelor noastre înainte de a pleca pe frontul muntean	37
În drum spre Argeș (3–7 noiembrie)	40
Intrarea pe front (8 noiembrie 1916)	45
II. FRONTUL DE LA ARGEȘ	48
Starea sufletească a trupelor muntene	48
Patru zile pe front (8–11 noiembrie)	50
TRAGEDIA	
I. DE LA VALEA BABEI LA OARJA (12–15 NOIEMBRIE)	65
II. OARJA	80
Înainte de luptă (16 noiembrie)	80
Copiii morții (17 noiembrie)	84
Starea sufletească după dezastru	93
III. DE LA CIREȘ LA NUCET (18–20 NOIEMBRIE)	98
Retragerea unei ariergarde	103
Haos și rușine	108
IV. NUCET (21 NOIEMBRIE)	113

V. CUCOȘ (22 NOIEMBRIE)	119
În rezerva brigăzii	119
Încercare zadarnică de a opri dușmanul	123
Starea sufletească după înfrângere	129
VI. RUȘANI (25–27 NOIEMBRIE)	132
Atacul german	132
Retragerea trupelor noastre	139
Un contraatac român	141
VII. AMARU (28 NOIEMBRIE)	146
În avanposturi	146
Lupta	149
Retragerea	154
VIII. PE LINIA BUZĂU (1 DECEMBRIE)	159
Starea sufletească după ieșirea de pe front	160
PRIVIRI GENERALE	165
Felul cum înaintau germanii și felul cum se retrăgeau trupele române	165
De ce retragerile noastre s-au prefăcut mereu în fugă	173
Înfățișarea armatei în retragere	178
<i>Ștefan Zeletin: Însemnări despre viața și opera lui</i> Postfață (Cezar Papacostea, 1935)	185

ANEXĂ

<i>Scrisori din anii Marelui Război</i>	207
<i>Aprecieri critice</i>	210
<i>Cronica oficială publicată (selecție)</i>	212

ROMÂNIA ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL: UN DEZASTRU ÎNINIȚIAL PREVIZIBIL

Studiu introductiv

Un filozof pe câmpul de luptă

La scurtă vreme după revoluția din decembrie 1989, viața și opera filozofului, economistului și sociologului Ștefan Zeletin (1882–1934), trecut sub tăcere în anii regimului comunist, a reintrat în atenția cercetătorilor. Astfel, i-au fost reeditate cărțile cele mai importante, au fost publicate studii despre biografia lui, ca și despre preocupările sale pe teme economice; și, îndeosebi, a fost studiată perioada pe-trecută de el în uniformă militară în războaiele din anii 1913 și 1916–1918.

Cele mai importante lucrări ale lui Zeletin au fost *Bur-ghezia română, originea și rolul ei istoric* (1925) și *Neolibe-ralismul* (1927). Plecând de la cele două cărți, ideologii regimului comunist au considerat că autorul făcuse apologia burgheziei românești exploatoare, afirmând rolul ei pro-gresist, justificând procesul de spoliere a țăranilor ca sursă necesară a acumulării capitaliste și calificând drept reacți-onară orice mișcare politică ostilă burgheziei. Zeletin con-damna mișcarea socialistă, lupta politică și economică a clasei muncitoare. El susținea capacitatea de perfecționare a capitalismului și posibilitatea transformării lui pe baze neoliberaliste în socialism.¹ Chiar dacă nu era fundamental

¹) *Dicționar Enciclopedic Român*, vol. IV, Editura Politică, Bucu-rești, 1966, p. 938. Aici în sensul că unitățile de producție importante vor trece treptat în stăpânirea statului.

ostil socialismului, ideile de mai sus, îndreptăţite de opera filozofului, l-au condamnat la uitare şi tăcere în cele mai bine de patru decenii ale regimului comunist.

Cum era şi firesc, după 1990 lucrările lui Ştefan Zeletin şi-au recăpătat locul meritat şi au fost reeditate, bucurându-se de aprecieri elogioase: *Burghezia română, originea şi rolul ei istoric* la Editura Humanitas (1991, 2006), iar *Neoliberalismul* la Editura Scripta (1992). O altă carte a lui Ştefan Zeletin, de fapt un pamflet plin de revoltă şi amărăciune în faţa realităţilor româneşti, se intitulează *Din Ţara Măgarilor* (1916; reeditată în 1998 şi 2006 de Editura Nemira, iar în 2019, de Baroque Books & Arts). Pamfletul a stârnit indignarea unor personalităţi din epocă; editorul din 2019 îl citează astfel pe Nicolae Iorga, care era de părere că autorul că e „un insultător grosolan“, cerând să fie pedepsit „aşa cum se cuvine“ – cu toate că articolele istoricului apărute în ziarul condus de el, *Neamul românesc*, erau şi mai acide la adresa societăţii decât pamfletul lui Zeletin. Un cleric cunoscut pentru traducerea şi reeditarea operei *Imitatio Christi*, părintele Toma Chiricuţă (1887–1971), definea *Din Ţara Măgarilor* drept „cea mai bizară şi mai necuviincioasă carte scrisă în limba română, cea mai ordinară insultă care s-a adresat vreodată de un intelectual român *tuturor oamenilor de muncă din ţara aceasta*“ (sublinierea ne aparţine). Probabil că ideologii comunişti au reţinut această din urmă afirmaţie generalizantă şi s-au mulţumit să treacă sub tăcere pamfletul.

Dintre studiile care analizează opera filozofului şi sociologului Ştefan Zeletin merită menţionat acela, amplu documentat şi argumentat, al lui Vasile Zvanciuc, cercetător în cadrul Institutului de Istorie „George Bariţ“ din Cluj-Napoca¹. În ceea ce priveşte biografia filozofului, toate lucrările care i-au fost dedicate sunt tributare articolului intitulat

¹) Vasile Zvanciuc, „Filozoful şi sociologul Ştefan Zeletin“, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Bariţ“ din Cluj-Napoca*, Series Humanistica, t. IV, 2006, pp. 191–258.

„Ştefan Zeletin: Însemnări privitoare la viaţa şi opera lui“ şi publicat în 1935, la un an de la moarte, de către prietenul său, scriitorul şi traducătorul Cezar Papacostea, în *Revista de filozofie*. Acesta este şi motivul pentru care am considerat potrivit să reproducem în finalul Anexei, cu adnotările de rigoare, partea I a acestei lucrări, intitulată „Viaţa“¹. Studiile aplicate pe cariera de ofiţer de rezervă a filozofului nostru le datorăm eforturilor depuse de neobositul cercetător şi istoric Iulian Stelian Boţoghină, de la Arhivele Militare Române, Depozitul Central de Arhivă din Piteşti – studii pe care numai un astfel de cunoscător al arhivelor noastre militare le putea realiza².

Astfel, aflăm că în dosarul personal al lui Zeletin, păstrat la Arhivele Militare Române, la rubrica privind identitatea părinţilor, filozoful este trecut ca fiind fiul lui Dimitrie³ (despre chestiunea paternităţii, precum şi despre alte detalii biografice au scris diverşi cercetători)⁴. În ceea ce priveşte numele Zeletin, se menţionează că „sublocotenentul de rezervă a fost trecut ca neînsurat şi cu următoarea schimbare: 10 sept. 1927 schimbat numele de familie din Motăş în acel de Zeletin, numindu-se în viitor «Zeletin Ştefan». Jurnalul Consiliului de Miniştri nr. 2098 din 10.IX.1927“⁵.

Pseudonimul ales de Ştefan Motăş (sau Motaş, cum mai este grafiat) provine de la pârâul Zeletin care curge în apropierea satului său natal, Burdusaci, comuna Răchitoasa

¹) Cezar Papacostea, „Ştefan Zeletin: Însemnări despre viaţa şi opera lui“, *Revista de filozofie*, vol. XX (serie nouă), nr. 3, iul.–sept. 1935, pp. 201–219. ²) Iulian Stelian Boţoghină, „Locotenentul (r) Ştefan Zeletin – schiţă de portret“, *Acta Bacoviensia*, nr. VII, Bacău, 2012, pp. 227–244, şi „Ştefan Zeletin pe frontul Întregirii Naţionale“, *Acta Bacoviensia*, nr. IX, Bacău, 2014, pp. 267–286. ³) Idem, „Locotenentul (r) Ştefan Zeletin – schiţă de portret“, *op. cit.*, p. 236. ⁴) V. şi C.D. Zeletin, *Ştefan Zeletin: Contribuţii documentare*, Editura Corgal Press, 2002; Valeriu D. Bădiceanu, *Ştefan Zeletin, doctrinar al burgheziei româneşti*, Tipografia Universul, Bucureşti, 1943; Dumitru Mureşan, *Conceptia economică a lui Ştefan Zeletin*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1975. ⁵) *Ibidem*, p. 237.

(aflată la vremea respectivă în judeţul Tecuci, astăzi în judeţul Bacău). De menţionat că tot la Burdusaci s-au mai născut: agronomul Constantin Filipescu (1879–1947), cel care a şi publicat cartea *Retragerea*, în 1926, la editura sa, Pagini Agricole şi Sociale; geologul Miltiade Filipescu (1901–1993), membru titular al Academiei Române (1963); şi Constantin Dimoftache, medic şi literat, cunoscut sub numele C.D. Zeletin (1935–2020), de altfel pasionat biograf şi exeget al lui Ştefan Zeletin.

După studii la Seminarul Teologic din Roman şi la Iaşi, Ştefan Zeletin îşi ia licenţa în filozofie cu menţiunea *magna cum laude* la Universitatea ieşeană (1906). După trei ani de carieră ca funcţionar, bibliotecar şi profesor, pleacă să urmeze mai departe studii la Berlin, Leipzig, Sorbona, Oxford, Erlangen, unde şi obţine un doctorat în filozofie¹. După război, predă germană şi filozofie la Bârlad, la Bucureşti, iar din 1927, este profesor de filozofie la Universitatea din Iaşi².

Dincolo de formarea profesională a lui Ştefan Zeletin, interesante pentru studiul nostru sunt aspectele cele mai importante ale carierei sale militare, aşa cum le-au consemnat în special cercetările lui I.S. Boţoghină. Principalul document din arhivele militare pentru reconstituirea biografiei lui Ştefan Zeletin este memoriul personal, mai precis dosarul personal inventariat cu nr. 84 şi clasat în fondul de arhivă creat de Direcţia Cadre şi Învăţământ, memorii Bătrâni la litera „Z”³.

Aflăm astfel că sublocotenentul de rezervă Motăş Ştefan a fost mobilizat şi a participat la Campania din Bulgaria din vara anului 1913. El fusese înrolat pentru prima dată pe 11 noiembrie 1908, ca soldat în Batalionul de Vânători,

¹) Cezar Papacostea menţionează şi doctorat în „economia naţională şi pedagogie”, v. *infra*, p. 189. ²) Pentru alte detalii biografice, v. C.D. Zeletin, „Ţara măgarilor” şi „Însemnări despre gânditorul Ştefan Zeletin”, în vol. *Amar de vreme*, Editura Sfera, Bârlad, 2006, pp. 79–89, respectiv 174–184. ³) I.S. Boţoghină, „Locotenentul (r) Ştefan Zeletin – schiţă de portret”, *op. cit.*, p. 235.

unde a stat până pe 11 mai 1909, când a fost mutat pentru şapte luni (până la 1 decembrie) la Regimentul 13 „Ştefan cel Mare“. Pentru că nu s-a supus concentrării, la 1 aprilie 1911 a fost trecut în evidenţele contingentului 1904 şi reînscris la 1 februarie 1912. În contextul crizei balcanice şi al intrării iminente în război a României, a fost amnistiat pe 23 iunie 1913, pentru ca în aceeaşi zi să fie mobilizat la Partea Sedară a Regimentului 13 „Ştefan cel Mare“. În această unitate l-a prins, se pare, campania celui de-al Doilea Război Balcanic, fiind demobilizat la 31 iulie 1913. La 28 noiembrie 1913 a fost luat în evidenţele Regimentului 8 „Dragoş“ nr. 29 cu gradul de sublocotenent în rezervă, grad cu care avea să fie mutat şi înmatriculat la Regimentul 69 Infanterie începând cu 1 iulie 1914¹. A fost concentrat pentru instrucţie din 28 aprilie până în 16 noiembrie 1915, o perioadă mai lungă decât în mod normal, arată Boţoghină. Pe front a fost trimis la 18 septembrie 1916, iar potrivit înscrisurilor, avea să fie pe demobilizat, de la Regimentul 20 infanterie de astă dată, abia în data de 18 mai 1918, odată cu încheierea Păcii de la Bucureşti. Între timp, se consemnează că la 1 noiembrie 1916 a fost înaintat la gradul de locotenent².

În studiul său, Boţoghină a consemnat cuvintele laudative scrise de comandantul de regiment, colonelul Georgescu, care pentru perioada 15 august – 31 decembrie 1916 îl aprecia pe sublocotenentul de rezervă Ştefan Motăş ca fiind un ofiţer cu o „cultură generală bună. Inteligent, foarte conştiincios şi devotat, curajos şi priceput în trebile milităriei“. Se mai arată că Zeletin „a luat parte la luptele de la Dealul Vrânceanului, Muntele Doiroşi, Cernica şi Brezoiu. Apoi în noiembrie la luptele de la Runcu, Goleşti, Oarja, în fine la toate luptele în retragere. Nu prea energic, însă cu mult tact, şi-a condus bine unitatea sa în lupte“³.

Participarea efectivă a lui Ştefan Zeletin la Marele Război este destul de amănunţit înregistrată în fondul de arhivă

¹) *Ibidem*, pp. 237–238. ²) *Ibidem*, pp. 238–239. ³) *Ibidem*, p. 242.

al Regimentului 69 infanterie¹. În ordinea de bătaie redactată la 19 octombrie 1916, sublocotenentul Motăş Ştefan e trecut drept comandantul Companiei a III-a². Pe de altă parte, pe cât de ample sunt datele referitoare la luptele purtate de Regimentul 69 în timpul înaintării şi retragerii din Transilvania, pe atât de limitate sunt cele referitoare la zilele tragice ale retragerii din ultimele trei săptămâni ale lunii noiembrie 1916. Astfel, aflăm doar că, pe data de 16, regimentul a ajuns la Piteşti, unde „atmosfera era dezastroasă“, după cum consemnează comandantul unităţii. De două zile trupele se retrăgeau de pe front prin acest oraş, iar haosul de căruţe ale refugiaţilor, de vehicule militare şi tunuri era sporit de trupele de infanterie ce se deplasau aproape în goană. Anunţurile din vitrine îndemneau populaţia să-şi păstreze calmul şi să nu riposteze în faţa trupelor de ocupaţie. Într-un loc se întocmea lista cu notabilităţile care să întâmpine ocupantul cu pâine şi sare – „însărcinare dureroasă, dar ce aveau ei, sărmanii, de făcut“, notează comandantul. Şi mai departe: „Până acum, fiind tot mereu pe front, nu ne dădeam seama ce urmează după retragerea noastră şi ce rămâne în urmă pradă duşmanului. În acest oraş am văzut, şi cu ochii în lacrimi ne-am adus aminte, retragerea lui Napoleon din Rusia“³.

Povestea acestor nenorociri o consemnează Ştefan Zeletin în volumul *Retragerea*, pe care avea să-l publice în 1926. El e printre puţinii care au curajul în acea epocă să-i descrie pe soldaţii care cerşeau mâncare la porţile țăranilor sau care furau de prin curţi – o retragere „foarte puţin glorioasă: soldaţii români au căzut pe drumuri de foame şi oboesală [...] şi au rămas în mâinile duşmanului“. Regimentul 69 infanterie, ca de altfel toate trupele armatei române, a fost cantonat în Moldova, unde a trebuit să facă faţă şi altor privaţiuni⁴.

¹) V. Iulian-Stelian Boţoghină, „Ştefan Zeletin pe frontul Întregirii Naţionale“, *op. cit.*, pp. 267–286. ²) *Ibidem*, p. 281. ³) *Apud ibidem*, p. 284. ⁴) *Ibidem*, pp. 282–283.

Majoritatea paginilor din *Retragerea* se constituie într-un rechizitoriu dur la adresa pregătirii precare a armatei române; cu atât mai sfâșietoare sunt paginile în care autorul descrie prăbușirea moralului soldaților și dorința lor de a se preda inamicului. Zeletin mărturisește că și el s-a decis de mai multe ori să pună capăt chinurilor sale în acest mod, „dar când împotrivirea noastră ajungea la capăt și când în zare se vedeau cele dintâi căști germane, gândul că orice soldat dușman va fi stăpân pe soarta mea îmi zdruncina iarăși hotărârea, și atunci făceam și eu ca ceilalți: luam fuga înapoi“. Aceeași impresie de invazie o încearcă în memoriile sale și Nicolae Iorga, consemnând: „O călătorie la Vălenii de Munte mi-a dat subit noțiunea materială a imensității dezastrului, care întrecea orice închipuire. Din pasurile Ardealului venea ca o invazie a groazei și a disperării, pedepsind sângeros ușurătatea și dezordinea. Soldați fără legătură între dânșii, ofițeri călări, automobile militare, țărani, femei, bătrâni, ca în timpul marilor năvăliri înaintea ciambururilor tătărăști. Și, element de rușine, în mijlocul șuvoaielor spaimei, vitele de rasă pe care ordonanțe le mânau la vale pentru ofițerii lor. În cerdacul casei mele erau rude ardelene fugite de ștreang“.¹

*Armata română în anii premergători
Primului Război Mondial*

Situația economică favorabilă a României după obținerea independenței a dat posibilitatea regelui Carol I – sprijinit de liderul liberal Ion C. Brătianu – să pornească la îndeplinirea unui obiectiv stabilit de mai multă vreme: construirea unui sistem de fortificații care să sporească importanța strategică a țării, în condițiile în care se încheiase o alianță militară „secretă“² cu

¹) Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, 1934, vol. II, p. 236.

²) Am pus între ghilimele termenul „secret“, deoarece la vremea respectivă s-a aflat imediat de demersul lui Ion C. Brătianu, ceea ce a